

Васил Тоциновски

ПИСАЦ СТВАРА ДОМОВИНУ **(Разговор са Мирољубом Стојановићем)**

Проф. др Мирољуб Стојановић остварио је четрдесет година радног искуства и објавио још једну у низу својих књига посвећених изучавању македонске књижевности, којом се, ако рачунамо први објављени текст о њој (1961), бави преко четрдесет година. Књига је насловљена са *Писац ствара домовину. О самоосвешћењу македонске књижевности* и има компаративни карактер, јер прати развој нове македонске књижевности од њених почетака у деветнаестом веку до Другог светског рата, при чему се појаве у њој стално доводе у везу са другим јужнословенским књижевностима, пре свега са српском.

Тренутно, он је безмало једини активни професор овог предмета на бившим југословенским просторима ван Скопља, па је, у време општих подела на Балкану, и један од ретких који нас подсећају на исто порекло и на заједничку традицију.

1. *Ви имате бољу културну, новинарску, преводилачку, књижевну, издавачку и научну биографију. У којој области видите себе најбољом?*

На то питање тешко је, заправо немогуће, одговорити. Зато што ми је свака од области којом сам се бавио пружала задовољства. Наиме, спадам у ред оних људи који су радили само оно што су волели и волели оно што су радили, па у том смислу, ако би ми се указала могућност да поновим живот, вероватно ништа у њему не бих мењао. Мој живот је у суштини био само испуњавање гимназијских снова, почевши од тога како треба да изгледа и каква својства треба да има

моја животна сапутница, па до научног рада и универзитетске каријере.

Тако ми је активност у гимназијским секцијама (литерарна, ликовна, драмска и Друштво за телесно васпитање) помогла да постанем још видљивији, рад у новинарству годно је мом младалачком самољубљу, али и помогао да се лако концентришем на *предмет* и да једноставно и брзо уобличавам своја запажања, да стално анализирам своје текстове, да тежим њиховом стилском савршенству, што баш и није доминантна одлика већине новинара. Пошто сам радио на културној рубрици и на репортерским задацима, моја веза с основним интересовањима није била битно угрожена, напротив, омогућавала ми је и афирмацију струке и усавршавање у њој.

Професура у средњој школи ме је уозбиљила. Ту сам схватио огромну разлику између припремања универзитетских испита за највишу оцену и тежину редуковања нерелевантних знања, односно формирања система знања који ученици морају усвојити да би он био функционалан и активан. Упркос строгости, која је везивана за моје професорско име, годила ми је популарност код ученика, њихова спремност да покренемо културни живот школе, а највише што су, на тестовима на нивоу Републике Србије, после три године учења код мене, упркос карактеристичном језичком идиому средине, заузели прво место. Брзо сам схватио да се у школи од тога не може постићи више и да би мој даљи останак у њој могао прерасти у дремеж самозадовољног малограђанина чеховљевског типа.

Некако у исто време почело се, с обзиром на драстично смањену активност и одсуство било каквих уметничких резултата, не без жаљења, говоркати о укидању Позоришта. Као заљубљеник у сценску уметност још из гимназијских дана и као каснији рецензент позоришних премијера, који је уз то имао и велики број пријатеља у ансамблу, с тим се нисам могао помирити. Моје услуге са задовољством су прихваћене. Тако сам постао управник Народног позоришта у Пироту. Када сам нешто више од пет година проведених у њему кретао у Нишко народно позориште, оставио сам ојачан ансамбл, број реприза повећан за шест пута (30:180) и огромно градилиште. Исти град, који је пре седам година размишљао о укидању театра, улагао је огроман новац у изградњу новог театарског здања.

Тешко је у Нишу било спојити високи естетизам који су диктирали БИТЕФ, Стеријино позорје и Фестивал малих и експерименталних сцена у Сарајеву са средином која већ тада има скоро цео век непрекидне позоришне традиције, али и битно измењену структуру публике. Наиме, после Другог светског рата Ниш се вишеструко повећао углавном захваљујући приливу становништва из околних паланки и села, па и других крајева тадашње Југославије, без

икаквог позоришног искуства. То је наметнуло принципе репертоарске политике који су морали уважити потребу да позориште на једној страни, игра безмало просветитељску улогу, а на другој, да избегне маргинализовање у југословенским оквирима, односно да остане међу неколико водећих југословенских позоришта. Имам утисак да смо пронашли кључ: у анемичном театру са стотинак реприза годишње, на репертоару се после две године нашло 28 различитих представа, од којих су поједине игране и преко две стотине пута, а број претплатника на представе из дана у дан се повећавао. Након четири године рада, позориште је имало око 50.000 претплатника, а за близу шест година, колико сам провео на месту уметничког руководиоца и управника, у театар се слио велики број колективних и глумачких награда са разних фестивала широм Југославије (Позоришни сусрети Србије, Дани комедије, БИТЕФ, Фестивал малих и експерименталних сцена и сл).

Још у Пироту почео сам се бавити изучавањем феномена позоришне публике и учествовати на разним скуповима који су о томе расправљали. Крај шездесетих и почетак седамдесетих година у Југославији протекао је у знаку изучавања односа радничка класа – култура. Ма колико то из ове перспективе изгледало анахроно, можда и смешно, била је то племенита акција интелектуалаца у култури, наравно с крајњим циљем да се конституише, или бар одреде основни правци одсутне државне културне политике. На тим скуповима доминирала су три приступа. Један, *сѝроѝо научни*, који није подразумевао конкретне услове и конкретну радничку класу, који није препознавао потенцијалну публику нити знао њене стварне потребе, али је импоновао теоријском обавештеношћу; други, који је саопштавао конкретна искуства и, трећи, неминовни *кулѝурни* правац случајних сапутника културе, који су живели од ње, али се њоме нису бавили нити било шта знали из области. Недостајала ми је једна битна димензија. Какав је културни идентитет српског народа у нашем времену, у ком правцу га треба мењати и шта чинити да би намераване промене допрле до нације с богатом традицијом, али с посусталим замахом, како уравнотежити културне нивое у нацији која се после Првог српског устанка ослобађала читавих сто година, а и у овом тренутку још увек није ни национално ни културно интегрисана.

У настојању да ухватим везу с традицијом и да на том темељу градим, многима се нисам допао. Једнима због тога што су делови њихове високопарности у другачијем контексту губили снагу, другима због тога што сам у *инѝтернационалистѝичко* време говорио о националном културном континуитету и идентитету, трећима због тога што су моји текстови конотирали њихов дилетантизам. Наиме, сматрао сам, култура је дужна да из националног кључа зазвучи

универзално и да се тако уграђује у светску баштину. Само таква она има значаја и за њу, јер је обogaђује, и за нас јер нам омогућује интеграцију у ширу целину, а не поништава нас.

Уз то у позоришту сам обновио своја знања из домаће и светске драме, вратио се теорији драме, обновио знања из историје уметности, проучио Станиславског, Рајнхарта Мајерхолда, Пискатора, пратио кретања у актуелном позоришту код нас и у Европи, сусретао се с великим бројем значајних и не увек угодних уметника сцене. Али, сав тај напор, све те глумачке и редитељске ескападе које настају у *безваздушном простору* између преподневне пробе, на којој редитељ уништава личност глумца да би од истог материјала сачинио лик позоришне представе на којој ради, и вечерњег аплауза публике, којим се хвали тај исти глумац и његов рад, омогућавале су мојој смирености да васпоставља ред, да уноси систем, да стишава узавреле темпераменте и смањује набоје веома честих емоционалних пренапетости, односно да чини продуктивном и ефикасном сложену позоришну машину и кад је другима изгледало да она не може функционисати. Једанпут ми је, на пример, технички директор рекао да из *објективних разлога* декор не може стићи за генералну пробу, те да се премијера мора одложити. Ја, и иначе, нисам признавао такозване објективне околности, у позоришту и уметности поготову. Уосталом, човечанство је еволуирало само због тога што је индивидуа увек налазила могућности да савладава околности. У таквим приликама одлазио бих најпре у прву самоуслугу, а потом, с купљеним ђаконијама, у радионицу. Остајао бих с мајсторима и по четрдесет и осам сати и, декор је стизао, а мој технички директор схватио да чиновничка комоција не даје резултате. Никада више ни њега нису омеле објективне околности.

Веома брзо, учинило ми се, да је цео ансамбл и техничко особље, да су сви почели да раде максимално само за то да ме не би повредили. То ми је било највеће признање. Оно ми је омогућило да на Универзитету у Скопљу, где сам дипломирао на групи за Историју књижевности народа Југославије, упоредо положим испите на последипломским студијама из књижевности. Месец дана пошто сам предао магистарски рад, добио сам позив декана Филолошког факултета из Скопља проф. др Томислава Саздова на разговор поводом мог магистарског рада. Како је такав разговор био неуобичајен, није га предвиђала процедура, био сам заиста забринут. Са зебњом, стигао сам на тај разговор. У декановом кабинету седео је и мој ментор проф. др Харалампије Поленаковић. Декана сам познавао још са студија као асистента на народној књижевности, па како је народна књижевност била једна од мојих љубави, није било тешко да постанемо пријатељи. Мој ментор ме је после полагања два испита,

још за време студија био прогласио својим асистентом. Утолико су ме изненадила њихова преозбиљна лица и хладан, сувише званичан пријем. Моја стрепња, моје недоумице су се умножиле. Драматичност сусрета кретала се вртоглаво ка климаксу. Зар је могуће да сам рад, који сам, као и све друго, радио најбоље што сам умео, урадио тако рђаво? Срећом, кратко је трајало. Декан ми је саопштио да су ме позвали на разговор, на предлог ментора, с обзиром на то што њихов предлог, који ће ми сада саопштити, носи извесне ризике. Наиме, закључио је метор, сматрао је да мој магистарски рад и по квалитету и по квантитету новина које доноси превазилази оквире магистарског рада, па ми предлажу да га повучем из процедуре и да исту тему пријавим за докторску дисертацију, али да о томе треба да одлучује Научно веће, а у њему, као и у сваком другом колективу, седе и људи којима то неће бити симпатично. У исто време сам се обрадовао и поново забринуо, али, муњевито сам размишљао, ако нешто предлаже такав научни ауторитет и ничим компромитовани човек какав је био Харалампије Поленаковић, онда предлог треба прихватити уз ризик да понеко из Већа и буде против предлога. Тако сам, после самоиницијативне дораде тезе и проширења истраживања, у јуну 1980. године постао доктор наука, а дисертацију већ 1982. објавио у две књиге: *Књижевна заоставиштина Сјалетија Појова* и *Књижевно дело Сјалетија Појова*.

Убрзо после докторирања главни и одговорни уредник тада угледног издавачког предузећа *Градина*, Добривоје Јевтић, снебивајући се, и сам не верујући да ћу предлог прихватити, понудио ми је место уредника научне литературе. Био је то за мене нови изазов коме нисам одолео. Када сам своју одлуку да напустим позориште саопштио руководству града, нису то озбиљно схватили. Заправо, мој одлазак се није уклапао у стереотип, објективно није постојао ни један разлог за такав потез, па се у наредних шест месеци, колико је трајао мој отказни рок, нису потрудили да нађу замену. Свеједно, од 1. јануара 1981. постао сам уредник у *Градини*, у којој сам наишао на тројицу изузетно агилних и способних људи: на Добривоја Јевтића, значајног песника, изванредног уредника и конструктивног руководиоца сектора издаваштва; на Славољуба Сашу Хаџитанчића, одличног уредника часописа и каснијег добитника књижевне награде *Иво Андрић* и на Недељка Богдановића, лектора, сада редовног професора Филозофског факултета у Нишу у пензији. Годио ми је тај мир после заиста динамичне, али и привилеговане функције управника једног од највећих позоришта у Србији, а било је и резултата: тротомна *Историја Ниша*, монографије *Зайлање*, *Бишке и бојеви...*, неколико универзитетских уџбеника и других публикација међу којима и рад на

Енциклопедији Ниша. Све је то испало још и комерцијално, што је, иначе угледној издавачкој кући, појачало снагу.

Иако задовољан, после непуне три године, морао сам напустити *Градину*. Градском руководству учинило се да ја ту *чамим и да нисам довољно искоришћен*. Поставили су ме за директора дневника *Народне новине*. Иако је динамика била паклена, чини ми се да сам успео да остварим идеје које сам тамо понео, а понешто и од онога што нико није ни слутио да је могуће остварити: хармонизовани односи у колективу од стотинак различитих, често диспаратних индивидуалности, битно повећање тиража новина, стални раст зарада и, оно што није очекивано, пресељење у нове просторије – запуштене просторије у Балканској улици заменили смо палатом у Улици генерала Боже Јанковића, а да при том нисмо потрошили ни динара. Пресудан утицај на то имало је неколико принципа којих сам се придржавао: споља, сваки појединац међу новинарима био је недодирљив, заштићен (о њиховим грешкама и о примедбама руководства града разговарали смо у четири ока, ја и *окривљени*, а да нико никада није ништа сазнао о садржини разговора), непрестана брига о томе да се одоли моћи коју новинари и новине објективно имају и која нас свакодневно доводи пред искушење да судимо, да пред јавношћу дајемо последњу реч, односно брига о томе да ништа не прећутимо, а да ни један невин човек не буде окривљен. Тако смо стекли поверење средине, па је иницијатива за изградњу новог простора за новине, широко прихваћена – ми смо дали само план, остало је завршила удружена нишка привреда. Али, без истинског ангажовања и посредовања тадашњег градоначелника Ниша Драгослава Павловића, то не би било могуће. Или бар не у тој мери.

Признајем, први пут тада, *злоујој* ребио сам функцију на којој сам се налазио. Покренуо сам, после неколико неуспешних претходних покушаја, иницијативу за оснивање Студијске групе за српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Нишу, који без те групе није имао профила. На градском нивоу, то је лако прихваћено. Проблем се појавио у Београду. На разним нивоима. Ипак, захваљујући подршци угледних људи, какви су били: академик Мирослав Пантић, проф. др Миодраг Сибиновић, у то време председник Просветног савета Скупштине Србије и проректор Београдског Универзитета; декан Филозофског факултета у Нишу проф. др Љубиша Митровић; Вукоје Булатовић, угледни српски политичар и председник Савета Универзитета у Нишу, актуелни ректор Нишког универзитета проф. др Димитрије Михајловић, проректор проф. др Зоран Боричић и други, наш елаборат је прихваћен. Тако су се стекли услови за мој рад на универзитету.

2. Објавили сће двадесетак монографских дела, критика, есеја и више књиџа превода, а аутор сће и прозној књижевној дела Родослов. На известан начин Родослов је био пријатно изненађење за оне који су Вас познавали последњих деценија. Наиме, већина људи Вас зна као прајматичној човека, који се осиварио пре свега као изванредан руководилац с несворним резултатима у Народном позоришту, Народним новинама, на Студијској групи за српски језик и књижевности. **Родослов** је био мало очекиван. Када сће, у ствари, почели да пишеће?

Радио сам послове који су били блиски књижевности, али који нису били сасвим то. Осим тога радио сам врло много, чиме сам себе редовно доводио у временске теснаце – од гимназијских дана до данас. Важио сам за човека од задатка. Па ипак, постојало је време које сам посвећивао књижевности и које ништа није могло да угрози – свакодневно, време од четири до осам сати ујутру посвећивао сам својој души. То је био лек од позоришта, од новина, од бескрајних састанака на којима се расправља о питањима која ме се нису тицала, од самоуправљања, од баналности егзистенције. То је било само моје време, које се није тицало других, о њему нисам говорио, јер није било ни парада ни опсена, било је сасвим лично, приватно време. Тако, они који су ме само формално познавали, који нису знали да сам још као гимназијалац освајао савезне књижевне награде, да сам на студијама учествовао у оснивању Универзитетског књижевног клуба *Мури* '59, и објављивао прозу, поезију и тактове уз струке, добијао награде на конкурсима студентског листа, који нису читали новине и периодику, знају ме само као руководиоца институција и као друштвеног радника у култури, који, иако су му се могућности саме нудиле, од тога није правио ни параду ни естраду. Тамо где има много приче, нема посла.

У том смислу *Родослов* је за једне био изненађење, а за оне који су ме ближе познавали, закаснала реализација њихових очекивања.

3. Књиџени критичари и инјерјрејатјори ове књиџе говоре о њеној вишеслојности, шумаче је као збирку пријоведака, као венац, али и као роман, и високо је вреднују. Проф. др Вукашин Косић, на пример, издваја документарни, социолошки, филозофски, историјски, психолошки, и биографски слој; проф. др Ристко Лаиновић проналази смисао за хумористичко казивање; мр Иван Нејришорац говори и професорској књижевности; проф. др Бранко Леић о традицијском и савременом, о осавремењавању и универзализацији традицијских симбола; председник САНУ Дејан Медаковић о томе колико је ова књиџа објатила српску прозу, многи о изванредном стилу, др Мирољуб Јоковић је оцењује као књиџу са значајним националним порукама, а Ала Тајаренко, професор Лавовској

универзитетна у Украјини, две преведене приче и Вас преко њих, оцењује ласкавим оценама. Како, чиме сће био остварили?

Родослов је књига која се уобличавала током година читавог претходног живота. Тога сам постао свестан тек када сам је завршио. Она је сама изабрала своју форму, чиме је у основи потврдила моје становиште да прецизно планиране литерарне књиге увек показују трагове плана. Остану шавови... Само писање, пак трајало је кратко, а чекање после откуцаног текста читаву годину. Тада сам извршио ригорозну редактуру. Да нисам то урадио сам, помислио бих да ме редактор не воли, да ми се због нечега свети. Од предаје рукописа издавачу до појаве првог издања, прошла су само два месеца...

Што се критике тиче, она треба да ради свој посао, да говори истину, да не угађа и не комбинује, да не ступа у непринципијелне савезе и компромисе. Нажалост, у Србији већ деценијама није објављена озбиљна, образложена критика, нарочито не негативна. Неки критичари су своју глагољивост претворили у леп извор зараде, па их као атрактивне естрадне уметнице воде с *вашара* на *вашар*, с промоције на промоцију – шта их кошта да о књизи, коју понекад нису ни прочитали, не кажу ништа (негативно) а да при том говоре четрдесетак минута? Ја то заиста не бих умео.

Људи који су писали о *Родослову*, прочитали су га. Хвала им. Парадери, критичари у моди нису. И њима хвала. Хвала и читаоцима, који су већ *попирили* оба издања.

4.Кад смо већ споменули књижевности, можете ли нам нешто рећи о књижевном тренујуку Ниша из половине седамдесетих ?

Како да не. Половином седамдесетих Добровоје Јевтић је већ иза себе имао три књиге поезије: *Вештину дна*, *Пути и џеро* и *Савез вештара*; Димитрије Миленковић *Приликом љену свейлоси*, *Којна* и *Глас пријатеља*; Никола Мељанички *Ордалије*; Предраг Цветичанин *Крајковечник* и *Док год будем жив*, Глозић *Небо Божурне*; Сава Пенчић је већ био објавио више теоријских и есејистичко-критичких књига, његове драме су извођене на Радио-Београду, а на његове стихове компонована је музика, песме су биле јако популарне; роман је имао и Владимир Сердар, Драгољуб Јанковић објављене књиге приповедака, књигу позоришних критика и извођене драме. За ту средину везивана су имена Ивана Ивановића, Радета Војводића, Зорана Милића, који је већ био у Београду, Љуба Станојевић је био афирмисани песник у чијим смо духовитим анаграмима уживали у кафанама... Ниш је већ био средина са две, условно речено, афере: прва се везивала за текст Миодрага Петровића, значајног писца и

есејисте, поводом његовог текста о разлозима за незадовољство омладине у *Гледиштима* шездесетих година, што му је донело дугогодишњи статус дисидента, а друга за такозвани либерализам. Веселина Илића, иницијатора за оснивање *Градине*, Симфонијског оркестра, дневног листа и Филозофског факултета, политичка елита Ниша је проказала до мере да је било непожељно да будете на промоцијама његових књига, да се с њим дружите. Ја сам, на пример, био позиван на разговоре када сам му дао позоришни камион за пресељење у Београд... Неки људи су носили хипотеке, били проказани. То ме је изненадило и доводило у веома неугодне ситуације - моји другови су мислили да сам човек власти, а власт је била подозрива јер јер ми је било пријатније дружење с проказанима од седења на састанцима на којима су се палиле велике ватре у расправама о баналним питањима свакодневне егзистенције, о ономе што је сваком паметнијем човеку било јасно и без расправе.

5. *Да ли сте некога од њих већ познавали?*

Видосава Петровића, у време мога доласка у Ниш директора *Градине*, касније Симфонијског оркестра и Универзитетске библиотеке, упознао сам шездесетих година у Пироту на једној књижевној вечери када је прочитао своју приповетку о жени и змији. Још сам под утиском психолошке тензије тог текста Били су ту и Цветичанин, и Владимир Сердар, и Миливоје Марковић... Ја сам хтео да поразговарам с Видосавом. До данас смо остали пријатељи. Наравно да сам познавао и Љубисава Станојевића, (а ко га није познавао?) који је објављивао моје текстове, Саву Пенчића и Драгољуба Јанковића као Пироћанце, Добривоја Јевтића упознао сам у *Градини*, Димитрија Миленковића и Тихомира Нешића познавао сам још из својих новинарских дана...

6. *Па, како Вас је прихватио њај и њакав Ниш?*

Надам се да сам у том и таквом Нишу нешто радио и урадио. Ако јесам, онда би било неправедно жалити се. Знате, један човек може много, али сам не може ништа. Већина ових људи је свраћала код мене у Позориште. Драгоцена су била моја дружења с Видосавом, са Сердаром, с Јевтићем, са Савом Пенчићем, а из шире средине с Немањом Станковићем, Сашом Крстићем; благонаклони су били на пример директори неких значајних фирми: Цакић из *Просвете*, Аврамовић из Нишекспреса, Миљковић, Љубиша Игић, Миодраг Џунић и Брана Миливојевић из Електронскре индустрије, Славко Јовић из МИНа, касније Смиљко Костић, проф. др Милорад Божић,

Драгослав Павловић без чије подршке би *Народне новине* и данас биле у једној сали у Балканској...

Али, нису сви били такви. Неки су јурили трачеве по позоришту и за све тражили кривца у мени.

7. А данас?

Ниш је данас један од значајних књижевних центара у Србији. *Просветиа* је, захваљујући изузетном уређивачком тиму, направила издавачки подвиг. Прати је *Зоџраф*. У Ниш су стигле значајне књижевне награде: Андрићева, НИН-ова, награда *Бранко Миљковић*, која већ има дубоке корене, награда Књижевне колоније. Часопис *Градина* се ревитализује, а појавили су се и нови часописи и зборници. Сићевачка књижевна колонија се усталила, појавила су се нова и значајна књижевна имена: Саша Хаџи Танчић, Зоран Ђирић, а Тихомир Нешић нас је преплавио прозом која још није на прави начин валоризована. Једна генерација младих људи је изазвала и трећи књижевни инцидент у Нишу својим Физизмом. Из те генерације треба свакако споменути Горана Станковића, Зорана Пешића... Оваква набрајања из најбоље намере некога увек изоставе и изазивају неспоразуме. Не бих хтео да нам се то деси.

8. Поменули сѝе *Муџри 59*?

Када сам 1959. дошао у Скопље на студије, македонска књижевност је већ имала своје антологијске песнике и значајна прозна дела: Блаже Конески је већ био објавио *Тешкојѝо* и *Везилку*, Славко Јаневски *Леб и камен* и *Две Марије*, Ацо Шопов *Вейѝар носи убаво време*, Матеја Матевски *Кише*, Гане Тодоровски *Сѝокоен чекор*... Моје средњошколско знање допирало је само до Рацина и до три његове песме (*Денови*, *Туѝуноберачиѝе* и *Ленка*) које нам је наш професор у Пироту Златија Продановић надахнуто казивала на мекедонском језику и тумачила. Десило се, ето, да сам на студије у Скопље дошао на двадесетогодишњицу објављивања Рацинове култне књиге и то је био повод да му се сјајна генерација студената треће и прве године одужи: Верољуб Андоновски, касније уредник у *Новој Македонији*; Методи Петровски, касније запажени друштвено-политички радник, Зоран Павловић, сада редовни професор на Универзитету у Косовској Митровици, Гојко Радовановић, по завршетку студија главни уредник *Јединсѝива* у Приштини; Бранко Ставрев, знаменити ретитељ Македонског народног татара у Скопљу; Иван Чаповски, главни уредник *Македонске књиѝе*; Гордана Бошнаковска... Годину дана

касније придружили су нам се Чедо Јакимовски, Тришо Стојановски, Божин Павловски...

То језгро исијавало је своју енергију кроз књижевна читања, дебате о појединим питањима књижевне теорије и праксе, на гостовањима у разним градовима Македоније и Србије. Није чудо, стога, што су нам се прикључили студенти других студијских група и факултета, Медицинског и Правног пре свих. Тако је клуб спонтано еволуирао у Универзитетски клуб младих писаца *Муџри 59*.

9. *А њрофесори? Какав је био њихов однос њрема вама?*

Као потпредседника Клуба Методи Петровски ме је задужио да посетим професора Димитра Митрева, актуелног декана Факултета, и да му пренесем нашу жељу да буде почасни председник.

Најпре, био сам почаствован таквим задатком, али сам убрзо схватио да је моје одушевљење олако букнуло. Обузела ме је огромна трема која је била вишеструко условљена: дистанца између професора и студената била је тада огромна; као потпуно нов у средини о професору сам прве информације добио на првим часовима теорије књижевности, односно на једном од првих састанака Клуба иако сам слутио његов огромни углед и неспоран ауторитет у струци и, на крају, његов изглед, извесна набуситост, а априорне форме његових исказа нису обећавале спонтану комуникацију. Посебно, тек остварени почетни кораци Клуба нису гарантовали да ћемо га, нудећи му да буде почасни председник, заиста почаствовати.

Да бих колико-толико био припремљен за сусрет с њим ишчитао сам целог Рацина и безмало све што је професор дотле објавио. Зато је и моја посета њему одлагана месец дана, а другове сам завараво да он не може да ме прими...

Дошао је и тај судњи дан. Дочекао ме је седећи и не дижући очи са папира пред собом.

- Седнете колега!

Тада сам први пут чуо да сам постао колега. Колега једном Митреву!? После дуге паузе која ме је презнојила и после изношења наше понуде, професор је одговорио по својски: набусито, скоро љутито, питањем.

- Добро, а што ви е знаете за Рацин и за *Бели муџри*?

- Знамо све, професоре!

- Не ви е, ти, што знаеш за Рацин?

Моја припрема за тај сусрет и моје гимназијско умеће у казивању стихова су дошли до пуног изражаја. Професор је био изненађен и, очигледно, задовољан.

- А бе, убаво го положи испитот!

Када сам изашао из кабинета, гореле су ми уши, али смо на првом следећем састанку имали предавање о Македонском књижевном кружоку у Софији између два рата.

10. *А остали професори, какав је био њихов однос?*

Професор Поленаковић, на пример, био је поносан на нас. И кад се љутио због наших несташлука и дрскости, осећали смо да смо му драги. Водио нас је на научне излете, волео да се слика с нама. Сви су били с нама. Посебно Гане Тодоровски, који нам је за готово све наступе обезбеђивао по једног афирмисаног писца. Понекад смо ћутке или у међусобним разговорима негодовали због тога, а кад смо одрасли, кад смо отишли с Факултета, схватили смо његово лукавство: наступ већ познатих писаца са нама обезбеђивао нам је публику, доприносио широј афирмацији и Клуба и нас као његових чланова.

11. *При крају леињеї семесїра на друїој їодини изабрали су Вас за їредседника Клуба?*

Да, Мето Петровски је у мају апсолвирао, а Клуб је морао да настави рад. Видите, појавила се у нашим сменама извесна правилност - после годину и по дана и ја сам морао да одем, у Пирот, на службу, а оставио сам Чеду Јакимовског...

12. *Када сїе у Скоїљу објавили їрви їексї?*

Поштом сам *Сїуденїском збору* послао једну своју приповетку и после месец дана, посредовањем Бранка Ставрева, мог генерацијског друга и незваничног лектора за македонски језик, упознао сам Љубишу Ташковског, главног уредника. Већ при поздрављању рекао ми је да ће приповетка бити објављена. То је било поткрај 1959, а 1961. у *Младом борцу*, Влада Урошевић ми је објавио први стручни рад - приказ романа *Бела долина* Симона Дракула.

13. *У извесном їериоду налазимо Вас на месїу їехничкої секретара Удружења универзитїеїских їрофесора?*

Када је професор Митрев постао председник Удружења, а претходни секретар већ завршио студије и отпутовао, понуђено ми је да се прихватим тога места. Ја сам то доживео као неку врсту синекуре - за вођење записника на седници и куцање одлука добијао сам хонорар који је био већи од плате средњошколског наставника. Када то

посматрам из ове перспективе, чини ми се да је било важније то што сам по неколико сати месечно проводио у друштву угледних и умних људи, што сам приликом заказивања састанака лично могао да се сусрећем у неформалним околностима, да разговарам о разним темама...

14. *После оваквих питања и одговора обично следи и једно сигурно, Па, да не бежимо од сигурно: који су писци утицали на вас?*

Моја генерација литерарно је одрасла на европском романтизму, на реализму, посебно руском, на књижевности европске модерне. Осим тога, прочитао сам брдо књига, и оно што вероватно не бих у другачијим околностима. Посебно, македонском књижевности се бавим од 1959, а почео сам да пишем о њој 1961. Данас настојим да прочитам све што је заслужило ширу пажњу књижевне јавности. Кога од свих тих писаца посебно истицати? Није могуће да нису оставили неки траг.

15. *А домаћи писци?*

Свакако народна епика у интерпретацији мог деде Александра. Казивао је и певао можда преко триста епских песама, а приче је, кад би му понестале у памћењу, сам смишљао за потребе мог успављивања у детињству.

Потом, можда Његош, Борисав Станковић, Матавуљ, Кочић, волео сам Шантића, ценио Дучића. Треба ли посебно истицати величине које представљају Андрић, Црњански, Селимовић, Ћосић... Нисам волео Нушића, нервирала ме је *Књига о Милушину*. Павић је одједном попушио своју лулу, па је већ дуже празну држи у зубима... Не волим ни књиге упрошћене структуре, ни постмодернистичку акробатику, иза које се понекад крије лењост сваке врсте. Знате, савремени тренутак помодне књижевности код нас подсећа ме на стање у сликарству на нашим просторима када се појавио енформел. Стојећи пред платнима разних имитатора, скоројевићи међу естетима говорили су да *иу нечеја има*. Они, који су се стварно разумели у сликарство, нису видели ништа. Грубо, ненадахнуто кројење не даје уметничке резултате. Нет обаяния, што би рекао Бахтин.

16. *Није прилика да данас разговарамо о свим Вашим књигама, од којих се неке односе на народну књижевност, неке на српску, неке на*

македонску књижевност, а има и књига које се баве облашћу културе, која је, иначе, мало заступљена у плановима наших издавача.

Код Завода за уџбенике и наставна средства у Београду 2001. године појавила Ваша научна књига с необичним, за њу врсту лиџераџуре, насловом “Уобличавање џрамаџине“. Традиџиџско и савремено у џоезиџи Блажеџа Конескоџ. Представџиџе нам џу књџу, која је карактеристџична и џо великом броџу џреџева у џрилоџу. Зашџо џреџеви?

Моџе књџге углавном нису биле унапред планиране. Једина књџга, чиџи сам наслов знао пре него што је била написана, била је књџга *Песник џраџи џесму*, а бавила се поетичким темама у џоезиџи, песничким процесом до кога се долази истраџивањем саме џоезиџе. Пошто је рукопис био готов, по обичаџу, *одлеџао је* годину дана. Када сам га узео у руке у намери да га редџгуџем, уочио сам чудо: годинама нисам могао писати о Конеском који је био моџ професор и један од узора. Сувише сам га поштовао да бих о њему судио, а овде, усред рукописа једне друге књџге, исписано је десетак табака текстова о његовоџ џоезиџи. Испало је да сам тако преваџишао неко своџе унутрашње ограничење, а пошто Конески више ниџе био меџу живима, моџе писање ниџе могло личити ни на додворавање. Нормално, сепарирао сам таџ део и лако дао наслов једне од студиџа у њему.

И Конески је један од веома често превоџених песника, а преводили су га и препевавали значаџни преводиоци и песници: Радован Зоговиџ, Влада Урошевиџ, Цвета Котеска, Сретен Петровиџ и др. Безмало да нема значаџниџе његове песме која ниџе препевана на срски језик. Анализираџуџи ту џоезиџу за потребе своџих текстова о поетичким питањима, уочио сам разлику измеџу препевавања по задатку и препевавања из сазнања, из унутрашње потребе, да и препевом транспонуџете своџа сазнања о знаку, значењима, ритму... Не дрџим сувише до тога, али се надам да сам у понечему допринео бољем разумевању Конеског...

17. *Шџа се десило с џреосџалим делом рукоџиса, с џесником који џраџи џесму?*

Књџга која је остала после издвајања Конеског из ње објављена је под насловом *Песник џраџи џесму. О џоеџичким џиџањима у сџиховима македонских џесника* код Заједнице независних издавача тада још увек постоџеџе Југославиџе 2002. Она садрџи седам студиџа: о Прличеву, Рацину, Јаневском, Конеском, Шопову, Матевском и Тодоровском и десетак табака стихова ових песника у оригиналу и препеву.

18. *Зашто и оригинал и прејев?*

Мислим да се тако обезбеђује потпуни увид читаоцу, па и научнику. Оригинал омогућује проверу мојих интерпретација, а превод њихову потврду. На известан начин, прилози књизи су нека врста доказног материјала. Без тога, можете говорити шта вам је воља, јер ваш читалац ништа не може проверити, блаже речено има увид само онолико колико му ви допустите цитирајући стихове. Поглед у целину омогућује и другачије сагледавање, нове углове посматрања; ваш текст и целина песме омогућују да и читалац укључи свој сензибилитет, знање, имагинацију; вашу студију чини отвореном. То је, ваљда, и сврха књижевне есејистике – да не сервира готове, једном за свагда дате, ставове, већ да отвара дело, да га учини приступачним и да читаоца укључи у игру.

19. *Ваши критичарски кредо?*

Између анализе и интерпретације, али ако је потребно и анализа до вивисекције уз коришћење достигнућа свих поступака и метода. Али, увек сам имао на уму основно начело: ваш слушалац (ако је предавање у питању) и читалац, вашим посредовањем треба да заволи то што радите, односно мора још више волети књижевност. Другим речима, настојао сам да моји текстови не подсећају на студентске вежбе којима се савладава теоријска материја, него да се научена теорија применом олакшава до мере да се текст доживљава као надахнути есеј, да оствари известан степен литерарности... Што год да радите, мора се знати зашто то радите, јер вивисекција и најлепшег дела, ако делове потом не ставите у естетичку функцију, ако поново не примените синтезу, може за собом оставити гомилу материјала у нареду. Критика се не пише ради демонстрације теоријских знања критичара, већ ради отварања дела пред потенцијалним рецепијентима. Ако тога нема, постоји опасност, а тога у пракси има све више, да критика заобилази књижевност, понекад врши насиље над њом.

Данас имате много специјалиста (семиотичари, семантичари, структуралисти, интертекстуалци....) који су себе довели у позицију са које не могу сагледати целину нити судити о њој. Они препознају, идентификују делове, али их не доводе у међусобни однос, па изостају оцене о њиховом функционисању у целини дела. Не васпоставља се систем. С друге стране, књижевно дело највиших вредности не стаје ни у једну теорију, не повинује се савршенству машине, оно, заправо, постаје изузетно када надиђе правила.

20. *А ѿреведене књиѣ, како је с њима?*

Када сам одлучивао о превођењу, нисам увек могао да бирам. Понекад, као у случајевима превођења песама за апендиксе књига о Конеском, односно књиге *Песник ѿражи ѿесму*, одлучивали су пре свега дидактички разлози, али и потреба да се допре до оне суштине коју садржи оригинал. Наиме, ти препеви су настајали после детаљне и озбиљне анализе, када ми се чинило да постојећи преводи не изражавају на најбољи начин песничку интенцију. Понекад су то биле наруџбине (Сталев, Митрев, Чашуле, Љубиша Георгиевски, Гилевки). Сам сам изабрао *Небеску Тимјанову* Петра Андреевског за Просвету.

21. *Штѣ вам је било најѿеже, штѣ најлакше и задовољсѣво у ѿреводиљчком ѿслу?*

Није увек задовољство оно што се лако остварује. Огромно задовољство осетио сам кад сам ѿрејевао *Криѿиѿе и есеје* Димитра Митрева за Народну књигу, али и када сам преводио *Небеску...* за Просвету, Чашула за Југословенско драмско позориште. Гилевски је за мене био открочење као приповедач. Упркос томе што се знамо још из студентских дана, тада сам га упознао. Уживао сам превочећи циклус о Марку Краљевићу, *Боланоѿ Дојчина* и *Пролећно вече* Б. Конеског, песме Шопова, Матевског, Тодоровског; приповетке Жика Чинга...

22. *Како ѿумачиѿе чињеницу да су у Скопљу ѿреведене само ѿри Ваше књиѣ?*

Један од разлога је свакако у томе што се у Македонији српски језик још увек добро разуме, а други и у томе што сам се углавном држао по страни, настојао сам да не улазим ни у какве трансакције. Моја истинска и искрена вокација била је да ту књижевност представим српскохрватском и ширем подручју и то сам без великих обећања, зарицања и заклетви, у границама својих моћи, остваривао. Македонски издавачи, ако имају увид у то што радим и како то радим, имају право да бирају. То је, дакле, њихово право.

23. *Колико нам је ѿознаѿо, Ви се бавиѿе и срѣско-македонским књижевним везама. Можеѿе ли нам неѿѿо више рећи о ѿоме?*

Цео словенски Балкан се може посматрати као јединствено географско, етничко, традицијско, културно, па и књижевно подручје. Да није било толиког *миљосрђа* међународне заједнице кроз читаву

његову историју, могуће да би ствари данас изгледале другачије. Али, ствари су такве какве јесу и ми морамо чинити све што је у границама наших сазнања да бисмо превазилазили строге поделе, да бисмо показали како се у животу и у књижевности ништа не јавља потпуно чисто. У књижевности посебно. Јако ми сметају инсистирања на аутохтоности, на самобитности, на потпуној књижевној оригиналности, а посебно национална грабљења заједничких, традицијских светиња и симбола. Ако се зна да су нације у данашњем смислу речи настале у деветнаестом веку, да се безмало цео средњи век делио на две верске групације – хришћанску и муслиманску, онда је велико питање чији је, на пример, Марко Краљевић, о коме певају и Срби, и Бугари и Македонци, чак и Албанци. Они народи који су се раније конституисали као државе, приграбили су све легенде и митове, па и сву славу за себе. Македонцима није остало ништа. Мислим да ће се у будућности, када нас затрованих националним романтизмима више не буде, историја балканског средњег века изучавати као заједнички период свих Словена на њему. Зато што *српски* цар Душан, на пример, није ратовао против *бујарског* Михаила, већ је то био рат два феудалца да би се остварили не национални, већ пре свега економски и други циљеви. Можда је то био и основни разлог што сам се упустио у питање књижевних веза и односа, о чему доскора није било опортуно писати. С друге стране, они који су касно стекли национални идентитет, па и државност, били су преосетљиви, па није било упутно указивати, на пример, на утицаје српског Будима у Македонији, на простирање Доситејеве *Ижице*, на идеје Гарашаниновог *Начерџанија*, на делотворну улогу Друштва србске словесности и његовог *Гласника*, на српско школовање Мисиркова, на Петковичеву сарадњу у *Даници*, на велики број српских школа, уосталом као и бугарских. Те школе биле су на српском, односно бугарском језику, а при критичком осветљавању школске праксе испушта се из вида да је у њима формирана македонска интелектуална елита која је касније носила и националну и револуционарну идеју и акцију, да на македонском нису могле бити, јер је македонски језик кодификован тек у мају и јуну 1945. У двадесетом веку до Другог светског рата, када је Македонија била у Краљевини СХС, односно у Краљевини Југославији, поред оних који стварају на дијалектима македонских говора, на српском језику пише више од двадесет Македонаца. Не бих био сасвим сигуран да у тој појави нема и природне жеље тих стваралаца да њихова дела доживе рецепцију на ширем простору. Та појава се, чини ми се, до сада тумачила искључиво као последица великосрпског хегемонизма. После Другог светског рата у Србији је преведено и објављено више македонских књига него у целом свету заједно. Разуме се да је у тим процесима, нарочито у њиховом интерпретирању и тумачењу било

свакојаких искривљавања, идеолошких и националистичких злоупотреба. Замршена је и деликатна та проблематика, а ја покушавам да у то унесем неки ред, да је ослободим екстремистичких наноса и искључивости, да је посматрам као развојну фазу, да не порекнем ничије заслуге, да не прећутим жртве разних *заслуја*, али и да не преувеличам заблуде, нарочито ако оне нису биле намерне.

Последњих петнаесетак година везе су замрле, сведене на најнеопходније потребе. Драго ми је што могу рећи да сам један од ретких заговорника и реализатора сарадње, што сада већ могу констатовати да сам деведесетих година, када су други чекали политичко разведравање, из страха, ваљда да не изгубе ништа у Србији, а сачувају оно што су добили у Македонији, упркос томе што су се у разним приликама пре деведесетих помакедончавали, објављивао текстове о македонским писцима у најугледнијим српским часописима, објављивао и монографије и што је моја последња књига, настајала баш у том периоду, посвећана управо везама.

*24. Као професор универзитета покренули сте неколико важних иницијатива: најпре сте основали Студијску групу за српски језик и књижевност, покренули изучавање књижевности живој на југоистоку Србије, организовали тематске симпозијуме **Књижевност и историја** и скупове посвећене мало познатим и недовољно изученим писцима рођеним у југоисточној Србији, организовали издавачку делатност на Филозофском факултету, студентски алманах **Срицање узлећа**, покренули библиотеку најбољих семинарских и дипломских радова студената, што не ради ни један факултет у Србији...*

Шта Вас је мотивисало?

Дужност сваког педагога је да свему што може летети омогући правовремени лет – колеги наставнику и колеги студенту, а да ли ће они наставити тај лет или неће, за то не може бити одговоран педагог. Утешно може бити то да је из редова тих студената изникло неколико песника и неколико магистара од којих су неки већ пред докторатима.

Научник је, међутим, одговоран и за још понешто, што ја, личним ангажовањем и активностима које организујем, настојим да *покријем*. Али, ништа од тога не би вредело, ако се трајно не стави на увид научној јавности. Из тога је произишла и потреба да се организују научни скупови и покрене издавачка делатност. Знате, када смо пројектовали студијску групу за српски језик и књижевност, у циљеве смо уписали и то да она треба да буде и научно и културно жариште не само у Нишу, већ од значаја за цели југоисток Србије, па тако и за Србију у целини.

25. Кажу да Вас с̄тудент̄и воле. Чиме ѿо ѿумачиѿе?

Немају сувише разлога да ме воле, јер спадам у захтевне професоре код којих се испит не може положити без озбиљног рада. Довољно би било, односно, био бих задовољан ако ме поштују.

26. За свој рад с̄ѿе добили велики број ѿризнања, највеће у Нишу и једно од највећих у бившој СРЈ.

Има ли нечеѿа иѿѿо нисѿе добили?

Има.

Пре неколико година студенти и колеге са моје Студијске групе предложили су ме за Вукову награду. Уместо мене, награду је добио директор Радио-Београда и секретар Културно-просветне заједнице Србије, која ту награду додељује...

Никада нисам добио ни довољно времена да остварим све што бих желео. Али, можда је то и нормално, јер остаје нада ...

23. Какви су Вам ѿланови?

Кад човек има још непуне две године до пензије, не може дугорочно планирати. Било би претенциозно. Па ипак, намеравам, ако нађем издавача, да објавим *Предавања из македонске књижевности*. Тиме бих оставио трајан документ о себи као универзитетском професору, трајно ставио на увид научној и другој јавности свој рад и, што би било још значајније, тиме бих објавио и неку врсту историје македонске књижевности за коришћење на нашем простору. Таква књига недостаје.

Што се других планова тиче, већ више година исписујем текстове за нову белетристичку прозну књигу. Ако она оствари унутрашњу конзистенцију у мери у којој је то остварио *Родослов*, предаћу је неком издавачу.

Разговор објављен у *Современости* 2005.